Magyar Nyelvőr – 11. évfolyam – 1882. 19-21 oldalak

„SZÁMOT VET, SZÁMVETÉS."

A mathematikai tudományok egyik felette fontos ágának neve: calculus infinitesimalis. Ez a terminus átment az összes román és germán nyelvekbe, de a Bugát-Toldy korszak befolyása alatt álló magyar közönség sem a „calculust", sem az „infinitesimalist" el nem fogadta, nevezetesen a calculust *hánylattal* fordította le. Föltéve, de meg nem engedve, hogy a *hány* = quot töböl képezhetünk igét, t. i. *hányolni* = calculare, akkor ebböl a *hányolat* (v. az *o* kilökésével *hánylat*) mint a bevégzett cselekvés eredménye nem fejezi ki a calculusnak ide vágó értelmét, mert ez mint folyó cselekvés helyesen csak hányolás lehetne.

De volt-e szükség arra, hogy oly közönséges fogalom megjelölésére, mint a milyen a calculus, calculare, új szót faragjunk? Vajjon nem éltek e a XVI., XVII. és XVIII. században magyar kifejezéssel, mely tökéletesen visszaadja a latin calculare értelmét? A kolozsvári Gemma Frisiusban, Ónodi, Tolvaj és Maróthi arithmetikáiban nem akadunk-e a calculare és calculus helyes magyar terminusaira? Ezek mind oly kérdések, melyekkel a Bugát-Toldy-féle iskola hívei édes-keveset törödtek: elöttük volt Cauchy „calcul différentiel"-je és lett belöle magyarúl *különbzéki hánylat*, miként Moigno „calcul intégral"-ja az *egészleti hánylat* nevét nyerte.

A Ny. annak idején a *hánylat*nak kiadta az útlevelet és a magyar mathematikusok becsületére válik, hogy ez a szörnyeteg nem kisért többé kézikönyveinkben; de a figyelmes olvasó azt is látja, hogy mathematikus íróink kerülö útakon menekednek meg töle, azaz nem használnak helyette a calculussal fölérö magyar terminust. E sorok írója valamikor (a T. E. közlönyben) kimondotta, hogy calculus magyarúl helyesen számvetés, még pedig minden megszorítás nélkül, akár általános jegyeken azaz betükön hajtjuk végre a müveleteket, akár pedig közönséges számokon.

Mióta az arithmetikát elég szerencsétlenül *számtan*nak keresztelték, a számvetést vajmi ritkán említik, söt a mai ifjúság már nem is érti e terminus jelentését, hacsak a tanító kellöen meg nem magyarázza. Pedig az elözö századokban, söt e század elején is e szó nyelvkincsünknek becses része volt. Gondolomra lapozgattam Maróthiban (Debreczen, 1743) és harmincznál több kifejezésre akadtam, melyek a mellett bizonyítanak, hogy a XVIII. századbeli nyelvszokás szerint a számvetés mindenféle alakban szerepelt. „Az újjain fel nem tudná

vetni a nagyobb számokat", mai nyelven: nagyobb számokkal újjain nem tudna számolni; „így vetjük fel az árát", mai nyelven: így számítjuk ki az árát; „ezt ugyan másképen is fel lehet vetni", mai nyelven: ezt másképen is kiszámíthatjuk; a többit elhallgatván, egy hosszabb idézetet közlünk, melyből világosan kitűnik, hogy a mai nap is használatos „számot vetni" rhetorikai figura. „A régiek, minekelőtte a betűkkel (értsd számjegyekkel) való számvetés Ázsiából Európába által jött, másféle számvetéssel éltek: mineművel élnek most is némely görög s más aféle kereskedők; sőt néhol az írást tudatlan parasztemberek is. Méltó pedig, hogy ezt a tanúlt emberek is tudják; mind azért, hogy írást tudatlanokat erre taníthassanak; mind pedig, hogy az ilyenekkel, az ő módjuk szerint, számot vethessenek".

Ez idézetek határozottan arra vallanak, hogy a XVIII. századbeli magyar nyelven calculare = számot vetni és calculus = számvetés. Mindamellett, míg e kifejezéseket: „számot vetni", „az árát felvetni" stb. kellően meg nem magyarázzuk, megengedjük, hogy valaki kételkedjék, vajjon a számvetés minden tekintetben annyit érő-e, mint a latin calculus? Hogy ez utolsó kétséget is eloszlassuk, a „számvetés" kifejezés eredetét kell kimutatnunk.

Maróthi könyvében az utolsó idézet a régiek számvetésére vonatkozik. Ezt „paraszt számvetés" elnevezése alatt szépen ismerteti meg a XVIII. századbeli debreczeni professor. Fölösleges mondanunk, hogy a számvetésnek ez a módja a római eredetű abacus használásán alapszik, mellyel nálunk a mult században még országszerte éltek. Az abacuson kavicsokkal = calculusokkal számoltak, innét eredt a calculare és a calculus elnevezés. A magyar ember — akkor számokat nem irván — az abacuson felvetette azokat, azaz az ezresek, ötszázasok, százasok, ötvenesek stb. rovatába annyi kövecset vetett, a mennyit az adott szám megkivánt. Ha most az abacus segedelmével, mint most mondjuk, számolt, a számokat ide-oda, az egyik rovatból a másikba, vetette, azaz a szónak szoros értelmében számot vetett.

E rövid fejtegetésből, úgy hisszük, világos, hogy a latin calculare és a magyar számot vetni nemcsak a nyelvszokás szerint egyet érő kifejezések, hanem mindkettő ugyanazon egy forrásból ered, t. i. az abacus használásának módjából. Az arabs számjegyek általános használása végképpen kiszorította az abacust, de a calculus és calculare megtartották jelentésüket, azonképpen meg kell tartanunk a számvetés és szá-

mot vetni terminusokat is, még pedig legáltalánosabb értelmükben, bár mai nap nem vetjük föl többé a számokat az abacuson.

CSÁSZÁR KÁROLY.